

MINTAQAVIY IQTISODIYOTDA ISHSIZLIK DARAJASINI KAMAYTIRISHDA INSON KAPITALIDAN SAMARALI FOYDALANISH YO‘LLARI

Sharipova Munojot Murodullayevna
Zarmed Universiteti Buxoro kampusi,
Muhandislik-iqtisodiyot kafedra o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Maqolada mintaqaviy iqtisodiyotda ishsizlik darajasini kamaytirishda inson kapitalidan samarali foydalanish yo‘llari tadqiq etilgan. Inson kapitaliga ega bo‘lish va undan samarali foydalanish tushunchalari farqlanib, mintaqalardagi malakali kadrlarning to‘liq band etilmasligi (inson kapitalining to‘liq ishlatilmasligi) ishsizlikning muhim sabablaridan biri sifatida ko‘rsatilgan. Tadqiqotda ishsizlikni kamaytirishga qaratilgan inson kapitalidan foydalanishning asosiy yo‘nalishlari — ta’limni mehnat bozoriga moslashtirish, kasbiy qayta tayyorlash, raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish, tadbirkorlikni rag‘batlantirish va faol bandlik siyosati — tizimlashtirilgan. Tahlil natijalariga ko‘ra, inson kapitalidan samarali foydalanish tarkibiy ishsizlikni kamaytirishning eng natijaviy vositasi hisoblanadi. Maqola yakunida mintaqaviy darajada amalga oshirilishi lozim bo‘lgan amaliy chora-tadbirlar taklif etilgan.*

Kalit so‘zlar: *inson kapitali, samarali foydalanish, ishsizlik, mintaqaviy iqtisodiyot, kasbiy qayta tayyorlash, faol bandlik siyosati, raqamli ko‘nikmalar, tadbirkorlik.*

Jahonda mehnat bozoridagi muvozanatni ta’minlash va ishsizlikni kamaytirish iqtisodiy siyosatning ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Zamonaviy sharoitda bu vazifa tobora ko‘proq inson kapitali bilan bog‘lanmoqda: mintaqalar nafaqat malakali kadrlarga ega bo‘lishi, balki ulardan iqtisodiyotda to‘liq va samarali foydalana olishi lozim. Aks holda, hatto yuqori inson kapitaliga ega hududlarda ham malakali kadrlar o‘z salohiyatiga mos ish bilan ta’minlanmasligi, ya’ni inson kapitali to‘liq ishlatilmasligi mumkin.

Inson kapitaliga ega bo‘lish va undan samarali foydalanish bir-biridan farq qiluvchi jarayonlardir. Ko‘p hollarda mintaqalarda ta’lim olgan, malakali kadrlar mavjud bo‘lsa-da, mehnat bozoridagi nomutanosiblik, ish o‘rinlarining yetishmasligi yoki olingan kasb bilan mavjud vakansiyalar o‘rtasidagi farq tufayli bu kadrlar ishsiz qoladi. Bunday holat inson kapitalining isrofgarchiligiga olib keladi va mintaqaning iqtisodiy salohiyatini pasaytiradi. Shu sababli ishsizlikni kamaytirishda inson kapitalidan samarali foydalanish yo‘llarini izlash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi mintaqaviy iqtisodiyotda ishsizlik darajasini kamaytirishda inson kapitalidan samarali foydalanish yo‘llarini tizimli tahlil qilish va amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Maqsadga muvofiq quyidagi vazifalar belgilangan: inson kapitalidan samarali foydalanishning iqtisodiy mohiyatini ochib berish; ishsizlikni kamaytirishga qaratilgan asosiy yo‘nalishlarni aniqlash va tasniflash; har bir yo‘nalishning ishsizlikka ta’sirini baholash va amaliy chora-tadbirlarni asoslash.

Inson kapitali nazariyasining asoschilari T. Shults va G. Bekker ta’lim hamda malakaga qilinadigan sarmoyalarni iqtisodiy o‘sish va daromad o‘sishining manbai sifatida talqin

qilganlar. Biroq inson kapitalidan foydalanish samaradorligi masalasi keyinchalik, mehnat bozori va bandlik nazariyalari rivojlanishi bilan alohida tadqiqot yo‘nalishiga aylandi. J. Hekman inson kapitalini shakllantirishda erta bosqichdagi ta’lim va malaka oshirish dasturlarining samaradorligini asoslab bergan.

Ishsizlikni kamaytirishda faol mehnat bozori siyosatining roli D. Kard, J. Kluve va A. Weberlarning keng ko‘lamli tadqiqotlarida o‘rganilgan; ularning natijalari kasbiy qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlari uzoq muddatda bandlikni oshirishda eng samarali ekanligini ko‘rsatadi. Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) hujjatlarida ham inson kapitalini rivojlantirish va undan foydalanish layoqatli bandlikni ta’minlashning markaziy vositasi sifatida talqin qilinadi. Shunga qaramay, mavjud adabiyotlarda inson kapitalidan foydalanish samaradorligi ko‘proq makrodarajada ko‘rib chiqilgan bo‘lib, uni mintaqaviy ishsizlikni kamaytirish yo‘llari nuqtai nazaridan tizimlashtirishga e’tibor yetarli emas. Mazkur maqola shu yo‘nalishni rivojlantirishga qaratilgan.

Inson kapitalidan samarali foydalanish — bu mavjud bilim, malaka va ko‘nikmalardan iqtisodiyotda to‘liq, o‘rinli va unumli foydalanishni anglatadi. Inson kapitaliga ega bo‘lish (uni shakllantirish) bilan undan foydalanish o‘rtasidagi tafovut amaliyotda muhim ahamiyatga ega: mintaqada ko‘plab malakali mutaxassislar bo‘lishi mumkin, biroq agar ular o‘z malakasiga mos ish bilan ta’minlanmasa, inson kapitali samarasiz qoladi. Bunday holat ikki shaklda namoyon bo‘ladi — to‘liq foydalanilmaslik (ishsizlik) va noto‘g‘ri foydalanish (malakaga mos kelmaydigan ishda bandlik).

Inson kapitalidan samarali foydalanish ishsizlikni ikki yo‘nalishda kamaytiradi. Birinchidan, mavjud kadrlarning malakasini mehnat bozori talablariga moslashtirish orqali ularning ish bilan ta’minlanish ehtimolini oshiradi. Ikkinchidan, inson kapitali yangi ish o‘rinlari yaratishning manbaiga aylanadi: malakali kadrlar tadbirkorlik faolligini oshiradi, innovatsiyalarni joriy etadi va shu orqali qo‘shimcha bandlikni vujudga keltiradi. Demak, samarali foydalanish nafaqat mavjud ish o‘rinlarini to‘ldirish, balki yangilarini yaratish bilan ham bog‘liqdir.

Mintaqaviy iqtisodiyotda ishsizlikni kamaytirishga qaratilgan inson kapitalidan foydalanishning asosiy yo‘nalishlari va ularning mexanizmlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

Ishsizlikni kamaytirishda inson kapitalidan foydalanish yo‘nalishlari

Yo‘nalish	Mexanizm va mazmuni
Ta’limni mehnat bozoriga moslashtirish	Ish beruvchilar bilan hamkorlik, dual ta’lim, kasbiy yo‘naltirish orqali talabga mos kadrlar tayyorlash
Kasbiy qayta tayyorlash va malaka oshirish	Ishsizlar va bo‘shatilgan xodimlarni talab yuqori bo‘lgan kasblar bo‘yicha qayta tayyorlash
Raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish	IT va raqamli savodxonlikni oshirib, yangi iqtisodiyot ish o‘rinlariga moslashtirish
Tadbirkorlikni rag‘batlantirish	Mikrokreditlar, biznes-inkubatorlar va subsidiyalar orqali o‘z-o‘zini bandlikni kengaytirish
Mehnat harakatchanligini boshqarish	Kadrlarning hududiy va tarmoqlararo harakatini muvofiqlashtirish, ortiqcha migratsiyani kamaytirish
Faol bandlik xizmatlari	Vositachilik, axborot ta’minoti va mehnat bozori

monitoringi orqali ishga joylashtirishni jadallashtirish

Keltirilgan yo‘nalishlarning umumiy mohiyati shundan iboratki, ularning barchasi inson kapitali bilan mehnat bozori talabi o‘rtasidagi nomutanosiblikni bartaraf etishga qaratilgan. Aynan shu nomutanosiblik tarkibiy ishsizlikning asosiy sababi hisoblanadi.

Faol mehnat bozori siyosati ishsizlikni kamaytirishda inson kapitalidan foydalanishning eng tizimli vositasi hisoblanadi. Passiv chora-tadbirlardan (ishsizlik nafaqalari) farqli o‘laroq, faol siyosat ishsizlarni mehnat bozoriga qaytarishga, ularning malakasini tiklash va oshirishga yo‘naltirilgan. Kasbiy qayta tayyorlash dasturlari uzoq muddatli ishsizlarning ko‘nikmalarini yangilab, ularni talab yuqori bo‘lgan sohalarga jalb etadi va shu orqali inson kapitalining qadsizlanishining oldini oladi.

Mintaqaviy darajada bunday dasturlarning samaradorligi ularning mahalliy mehnat bozori ehtiyojlariga muvofiqligiga bog‘liq. Qayta tayyorlash yo‘nalishlari hududdagi real vakansiyalar va istiqbolli tarmoqlar tahliliga asoslangan bo‘lishi lozim. Aks holda, kadrlar talab bo‘lmagan kasblar bo‘yicha tayyorlanib, ishsizlik saqlanib qoladi. Shu bois faol bandlik siyosati doimiy mehnat bozori monitoringi bilan uzviy bog‘langan holda amalga oshirilishi zarur.

Iqtisodiyotning raqamlashuvi mehnat bozoriga qo‘yiladigan talablarni tubdan o‘zgartirmoqda. Bir tomondan, avtomatlashtirish ayrim an‘anaviy kasblarga talabni kamaytirsa, boshqa tomondan raqamli ko‘nikmalarga ega kadrlarga ehtiyoj ortmoqda. Shu sababli inson kapitalidan samarali foydalanishda raqamli savodxonlikni oshirish va kadrlarni yangi texnologiyalarga moslashtirish muhim o‘rin tutadi. Bu yo‘nalish ayniqsa yoshlar bandligini ta‘minlashda samaralidir.

Tadbirkorlik esa inson kapitalini bandlikka aylantirishning eng faol shaklidir, chunki u nafaqat tadbirkorning o‘zini, balki qo‘shimcha xodimlarni ham ish bilan ta‘minlaydi. Mintaqalarda biznes-inkubatorlar, mikromoliyalashtirish va soliq imtiyozlari orqali tadbirkorlikni rag‘batlantirish o‘z-o‘zini bandlikni kengaytiradi va ishsizlikni kamaytiradi. Inson kapitalidan foydalanish bo‘yicha asosiy tadbirlar va ularning kutilayotgan natijasi 2-jadvalda umumlashtirilgan.

2-jadval.

Inson kapitalidan foydalanish bo‘yicha tadbirlar va ularning ishsizlikka ta‘siri

Tadbir	Kutilayotgan natija
Dual kasbiy ta’lim joriy etish	Bitiruvchilar bandligi oshadi, tarkibiy ishsizlik kamayadi
Qayta tayyorlash dasturlari	Uzoq muddatli ishsizlar mehnat bozoriga qaytariladi
Raqamli malaka markazlari	Yangi iqtisodiyotda ish o‘rinlari yaratiladi, yoshlar bandligi oshadi
Tadbirkorlikni subsidiyalash	O‘z-o‘zini bandlik kengayadi, qo‘shimcha ish o‘rinlari ochiladi
Mehnat bozori monitoringi tizimi	Talab va taklif muvozanatlashadi, qayta tayyorlash aniq yo‘naltiriladi

Jadvalda keltirilgan tadbirlar o‘zaro to‘ldiruvchi tabiatga ega: ularning kompleks qo‘llanishi inson kapitalidan foydalanish samaradorligini oshiradi va ishsizlikning turli ko‘rinishlarini bir vaqtning o‘zida kamaytirishga imkon beradi.

O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, mintaqaviy iqtisodiyotda ishsizlikni kamaytirishda inson kapitaliga ega bo‘lishning o‘zi yetarli emas — undan samarali foydalanish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Inson kapitalidan foydalanish samaradorligini oshirishning asosiy yo‘nalishlari ta’limni mehnat bozoriga moslashtirish, kasbiy qayta tayyorlash, raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish, tadbirkorlikni rag‘batlantirish va faol bandlik siyosatini amalga oshirishdan iborat. Bu yo‘nalishlarning barchasi inson kapitali bilan mehnat bozori talabi o‘rtasidagi nomutanosiblikni bartaraf etishga, ya’ni tarkibiy ishsizlikni kamaytirishga qaratilgan.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra quyidagi takliflar ishlab chiqildi: birinchidan, mintaqalarda kasbiy ta’lim va qayta tayyorlash yo‘nalishlarini real mehnat bozori ehtiyojlari asosida belgilash; ikkinchidan, doimiy mehnat bozori monitoringi tizimini yo‘lga qo‘yib, talab va taklif muvozanatini ta’minlash; uchinchidan, raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish markazlarini kengaytirish; to‘rtinchidan, tadbirkorlikni rag‘batlantiruvchi moliyaviy mexanizmlarni mintaqaviy darajada kuchaytirish. Mazkur chora-tadbirlarni kompleks amalga oshirish inson kapitalidan foydalanish samaradorligini oshiradi va mintaqalarda ishsizlik darajasini barqaror pasaytiradi. Tadqiqotning kelgusi yo‘nalishi sifatida ushbu yo‘nalishlarning ishsizlikka ta’sirini aniq mintaqalar statistik ma’lumotlari asosida miqdoriy baholash belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Becker, G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. – New York: Columbia University Press, 1964. – 187 p.
2. Schultz, T. W. Investment in Human Capital // The American Economic Review. – 1961. – Vol. 51, No. 1. – P. 1–17.
3. Heckman, J. J. Policies to Foster Human Capital // Research in Economics. – 2000. – Vol. 54, No. 1. – P. 3–56.
4. Card, D., Kluve, J., Weber, A. What Works? A Meta Analysis of Recent Active Labor Market Program Evaluations // Journal of the European Economic Association. – 2018. – Vol. 16, No. 3. – P. 894–931.
5. International Labour Organization. World Employment and Social Outlook: Trends 2023. – Geneva: ILO, 2023. – 96 p.
6. OECD. Getting Skills Right: Future-Ready Adult Learning Systems. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 132 p.
7. World Bank. The Human Capital Index 2020 Update. – Washington, DC: World Bank, 2020. – 254 p.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida» gi Farmoni. – Toshkent, 2022.
9. O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi ma’lumotlari. – Toshkent, 2024. – [Elektron resurs]: www.mehnat.uz.

10. Капелюшников Р. И. Эффективность использования человеческого капитала // Вопросы экономики. – 2020. – № 3. – С. 27–49.